

neminin sonu ve Türkler'in ortaya çıkışıyla ilgili rivayetlerin derlendiği bir yerde (s. 127) zikredilen on sekiz haberden sadece dördü, Mehdi'nin ortaya çıkışıyla ilgili konuda da (s. 205-207) yirmi iki haberden sadece ikisi Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş, diğerleri sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki dönem âlimlerinin sözleri olarak yer almıştır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin kendisinden pek az rivayette bulunduğu Nuaym b. Hammâd'ın asırlar boyunca ilgisiz kılınan bu eseri Süheyl Zekkâr tarafından yayımlanmıştır (Dimaşk 1991; Beyrut 1414/1993). Çalışmasında eserin British Museum ve Âtîf Efendi Kütüphanesi'ndeki nüshalarını esas alan nâşirin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshayı (nr. 2594) görmediği anlaşılmaktadır. İbn Tâvûs, İmâmiyye Şîası'nın Mehdi'si hakkında kaleme aldığı *el-Melâhim ve'l-fiten fi zuhûrî'l-gâ'ibî'l-muntaẓar* (Beyrut 1408/1988) adlı eserinde Nuaym b. Hammâd'ın kitabını özetlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1991; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 463-464; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2482-2485; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahtî'l-Buḥârî*, II, 753; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 306-314; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII, 605-611; İbn Tâvûs, *el-Melâhim ve'l-fiten*, Beyrut 1408/1988, s. 24; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 366-480; Zehebî, *A'lamü'n-nübela'*, X, 597-612; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, X, 462; a.mlf., *Takrîbü'l-Tehzîb*, II, 305; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 97; Ziriklî, *el-A'lam*, VIII, 353; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 49; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 196-197.

Ali Akyüz

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

(القتن والملاحم)

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'in

(ö. 774/1373)

fiten ve melâhime dair eseri.

el-Bidâye ve'n-nihâye adıyla bir eser kaleme alan müellif, eserinin tarih kısmını teşkil eden *el-Bidâye*'de kâinatın yaratılışından başlayarak 767 (1365) yılına kadar meydana gelen olayları kronolojik sıraya göre anlatmıştır (bk. *el-BİDÂYE ve'n-NİHÂYE*). İkinci bölümü oluşturan *en-Nihâye*'de ise fiten ve melâhim*, kıyamet alâmetleri ve âhîret halleriyle ilgili âyet, hadis, sahâbe sözleriyle bazı İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. *en-Nihâye*'de ele alınan konular geleceğe dair hadiseler olduğundan bu bölüm *el-Fiten ve'l-melâhim* diye de adlandırılmış ve daha çok bu isimle tanınmıştır.

Eserde belli bir sistem gözetilmemiş, konular düzenli bir şekilde bölümlere ayrılmamıştır. Ancak kitabın tamamı incelendiğinde *el-Bidâye*'de mevcut kronolojik sıralamanın burada da devam ettirildiği görülür. Eser, Hz. Peygamber'in vefatından müellifin yaşadığı döneme kadar zuhur eden fiten olayları ile başlamaktadır. Burada Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetlerinden, Hz. Ömer zamanında İran'ın fethedileceği, fitnenin onun ölümünden sonra başlayacağı, Mısır'ın fethi, müslümanların Hintliler, Çinliler ve Türkler'le savaşacakları gibi olaylardan söz edilmektedir. Müellife göre bu haberlerin hepsi vuku bulmuştur. Daha sonra müellifin yaşadığı dönemi takip eden devirlerle ilgili olarak rivayet edilen haberlere yer verilmektedir. Bunlar da zuhur edip sürecek olanlarla kıyamet yaklaştığında ortaya çıkacak hadiseler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Ümmetin çeşitli fırkalara bölüneceği, insanlar arasında cehaletin yayılacağı, zina, içki, akraba ziyaretini terk ve savaş gibi kötü şeylerin yaygınlaşacağı, kalplerden emanet duygusunun kalkacağı, insanların bölük bölük dinden çıkacağı, bazı müslümanların putperestliğe döneceği, fitne ve fesadın artması sebebiyle yaşayanların ölümlere imreneceği vb. sosyal ve ahlâkî bozuluşu gösteren haberler bu gruptandır. Bu tür olaylar kaynaklarda, kısmen zuhur eden ve kıyamete doğru artma ve yaygınlaşma temayülü gösteren emâreler (küçük alâmetler) olarak da değerlendirilmektedir (Berzencî, s. 4, 70, 87; Yûsuf en-Nebhânî, s. 819). Daha sonraki bölümlerde kıyametin yaklaşması sırasında ortaya çıkacak olan alâmetler (büyük alâmetler) sıralanmaktadır. Bunlar arasında mehdî'nin zuhuru, Kostantiniye'nin fethiyle sonuçlanacak olan Bizans savaşı, deccâlin ortaya çıkışı, Hz. İsmâ'nın nüzûlü, Ye'cûc ve Me'cûc, dâbbetü'l-arz, güneşin batıdan doğması ve duhân gibi önemli konular üzerinde ayrıntılı biçimde durulur. Ardından, kıyametin kopması gibi jeolojik zaman ölçülerine giren büyük bir olayın Hz. Peygamber döneminde bile uzak görülmeyeceğine dair âyet ve hadislerle yer verildikten sonra bu olayın nasıl gerçekleşeceği konusuna geçilir ve sûra üfleyiş ile ba's hakkındaki naslar zikredilir.

el-Fiten ve'l-melâhim'in üçte ikisini oluşturan bundan sonraki kısım kıyamet konularına ayrılmıştır. Burada kıyametin genel konumu ve şiddetine dair âyet ve hadisler zikredildikten sonra Hz.

Peygamber'e has olan havz ile mizan ve hisâb, sırat hakkındaki naslar belirtilir. Ardından cehenneme dair âyet ve hadisler, cehennem azabından kurtulma vasıtalarından biri olarak şefaât, cennet ve oradaki ebedî nimetleri konu alan naslar zikredilir. Eser, cennettekilerin Allah'ı görmeleri ve oradaki hayatın bazı yönlerine dair nasların ardından cennet ile cehennemin halen mevcut olduğu konusundaki kanaat ve bazı açıklamalarla son bulur.

Müellif *el-Fiten ve'l-melâhim*'i kaleme alırken *Kütüb-i Sitte*'den başka İbn İshak'ın *es-Sîre*, İmam Şâfiî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannef* adlı eserleriyle Taberî ve İbn Merdûye'nin tefsirlerinden ve Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâhim*'inden de faydalanmıştır.

Eserde âyet, hadis ve sahâbe sözleri yanında İsrâiliyat sayılabilecek haberlerle de yer verilmiş, ancak bu tür haberler üzerine hüküm bina edilmemesine gayret gösterilmiştir. Ayrıca haberlerin sonunda rivayetin sahihi, zayıf veya mevzû olduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır (meselâ bk. I, 48, 53, 66, 73, 100; II, 5, 514). Kitapta genellikle rivayetler yorum yapılmadan sıralanmaktaysa da zaman zaman Havâric, Cehmîyye, Mu'tezile ve Şîa gibi mezheplerin görüşlerine yer verilmekte (bk. I, 24, 120), Ebû Ali el-Cübbâî, Tahâvî, İbn Hazm, Kâdî İyâz ve Kurtubî gibi âlimlerin değerlendirmelerine işaret edilmektedir (meselâ bk. I, 120; II, 478, 547).

el-Fiten ve'l-melâhim'den başta İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hicci, Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî, İbn Kâdî Şühbe, Bedreddîn el-Aynî, Berzencî, Nebhânî olmak üzere birçok müellif faydalanmıştır. Eserin asıl önemi, çeşitli hadis kitaplarında dağınık halde yer alan fiten, melâhim ve kıyamet alâmetlerine dair rivayetleri bir araya getirip sıhhat dereceleri hakkında genellikle bilgi vermiş olmasıdır. Ancak özellikle ileride vuku bulacak kötü olaylar (fiten), mehdî, deccâl, dâbbetü'l-arz gibi hususlara dair verilen bilgiler, hem nakil yönünden hem de İslâm'ın genel prensipleri ve realiteler açısından yeniden incelenmeye ve eleştirilmeye muhtaçtır.

el-Bidâye ve'n-nihâye'nin bütünü nü ihtiva eden nüshalar Türkiye'de (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1390-1399, Ayasofya, nr. 2999-3002, Damad İbrâhim Paşa, nr. 883, 884; TSMK, III. Ahmed, nr. 2923, Beyazıt Devlet Ktp.,

Veliyyüddin Efendi, nr. 2347-2350; Köprü-lü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1029) ve Türkiye dışında çeşitli kütüphanelerde (bk. Ahlwardt, IX, 61; British Museum, Add., nr. 7313-17; Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 3609) bulunmaktadır. Şah Hüseyin Sele-mâsî (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 892) ve Mahmûd Şirvânî (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 893-896, Ayasofya, nr. 2996, Fâtih, nr. 4265; İÜ Ktp., TY, nr. 2346) eseri *Tercümetü'l-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh* adıyla Türkçe'ye çevirmişlerdir. *el-Fiten ve'l-melâhim* Muhammed Fehîm Ebû Ubey (Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim, Riyad 1968), Şeyh İsmâil el-Ensârî (Nihâyetü'l-bidâye ve'n-nihâye, Riyad 1388), Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Kitâbü'n-Nihâye [el-Fiten ve'l-melâhim], Kahire 1389/1969), Abdüllatif Âşûr ('Alâmâtü yevmi'l-kıyâme, Kahire 1980), Muhammed Ahmed Abdülâzîz (en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim, Beyrut 1408/1988) ve Yûsuf Ali Bûdeyî (el-Fiten ve'l-melâhim el-vâkı'atü fi âhiri'z-zamân, Dimaşk 1414/1993, eserin üçte birinden ibaret olan fiten ve melâhim kısmı) tarafın-dan yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 6-7; a.mlf., *en-Nihâye* (Zeynî), tür.yer.; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gümr*, I, 45-47; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 251-252; Berzencî, *el-İşâ'a li-esrâti's-sa'a*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye), s. 4, 70, 87; W. Ahlwardt, *Werzeichnis*, Hildesheim 1981, IX, 61; Yûsuf en-Nebhânî, *Hüccetullâh 'ale'l-'âlemlîn*, Beyrut 1317, s. 819; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmî Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 339-340; Brockelmann, *GAL*, II, 60-61; Münecid, *Mu'cem*, III, 38-39; a.mlf., *Mu'cemü'l-mü'errihîne'd-Dimaşkıyyîn*, Beyrut 1398/1978, s. 205-206; Kehhâle, *Mu'cemü Muşannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, Beyrut 1406/1986, I, 97-98; H. Laoust, "Ibn Kathîr", *EI²* (İng.), III, 818.

İLYAS ÇELEBİ

FİTİL

Top ve tüfeğin ateşlenmesinde, lağımın patlatılmasında kullanılan bir çeşit yanıcı ip veya şerit.

İlk olarak milâttan önce 1000 yılların-da aydınlatmada kullanılan fitil (Ar. fetil) bitki liflerinden hazırlanmaktaydı. Daha sonraki asırlarda yanıcı özelliğe sahip dokuma elyaftan elde edilerek geniş öl-çüde yaygınlaştı. Ateşleme sisteminin bir parçası olarak silâhlarda kullanılması XV. yüzyılda gerçekleşti. Bu yüzyıldan itibaren Avrupa'da ateşli silâhların ge-lişmesi fitile harp mühimmatı içinde önemli bir yer kazandırdı. İlk fitilli tü-

fekler muhtemelen 1411'de Viyana'da icat edilmiştir. İstanbul'un fethi esna-sında tüfeğin etkili bir silâh olduğu an-laşılınca fitilin kullanılma sahası geniş-ledi ve fitil imalâtı ihtiyaca göre arttı. 1471 yılında İngiltere'de fitille ateşle-nen tüfekler yapılmış ve İngilizler 1485'te Pavia'da Fransızlar'a bu tüfekler sa-yesinde üstünlük sağlamışlardı. 1568'den 1596 yılına kadar Avrupa'da birçok silâh imalâtçısı, ateşleme sistemini de-ğiştirip yanar fitili hareketli hale getire-rek Wheel-lock ve Match-lock gibi yeni fitilli tüfek modelleri geliştirmişti.

Fitil üretimi önce topu, daha sonra tü-feği etkili bir silâh olarak savaşlarda kullanmaya başlayan Osmanlılar'da da önemli bir imalât kolu haline gelmişti. Ok, yay, tüfek, kılıç, kazma, kürek, ba-rut, kurşun, zırh vb. hazırlamakla gö-revli Cebeci Ocağı ortaları fitil imal et-mektedirler. Bu ocak yaptığı fitilin def-terini de tutardı. Fitil yapmak için barut (fitil otu) ve kükürt gibi kolay tutuşan veya parlayan madde bulamaç halinde iken ipe emdiriliyordu (telkin edilme). İpin bükülebilen bir vasıfta olması gereki-yordu, çünkü bu iplere bulamaç daha iyi nüfuz ediyordu. Bu tip fitile "bükme" de denmekteydi; bükme daha sonra gü-neşte kurutulurdu. İnce iplerin bir ara-ya getirilerek örülmesinden meydana gelen fitiller de vardı. Bu imalâta oca-ğın barutçuları ile (otçular) fitilcileri be-raber çalışırdı. Mısır ve Suriye'den geti-rilen pamuk ipi fitil imaline en uygun malzemeydi. Fitilin Mısır keteninden de yapıldığı bilinmektedir. Lut gölü civarın-da bir bölgede Arap kabilelerinin kul-landığı fitil "Sodom elması" denilen bir bitki lifinden imal ediliyordu. Bu lif ko-layca yandığı için barutla telkin edilme-sine gerek yoktu.

Sefere gidilirken sarılarak Cebeci Oca-ğı tarafından korunan fitiller sefer sıra-sında harp levazımatı arasında bol mik-tarda bulundurulur, barutla birlikte sa-vaş mahallinde ilgili kısımlara dağıtır-lardı. Eğri seferine (1596) gidilirken pamuk ipliğinden imal edilmiş fitilden 300 kan-tar götürülmüştü. II. Viyana Kuşatma-sı'ndan sonra önemli miktarda fitilin Ma-carlar'ın, 1716'da Petervaradin yenilgi-sinden sonra yine bol miktarda fitilin Avusturyalılar'ın eline geçtiği bilinmek-tedir. 1724, 1726 ve 1727 yıllarında Faş Kalesi'nin tahkiminde ve mühimmatının temininde çeşitli miktarlarda fitil-i Mıs-rî ve fitil-i penbe gönderilmişti. Öte yan-dan kale kuşatmaları sırasında gerek

top gerekse surları yıkmak için topra-ğın altında açılan tünellerde de (lağım) barut ve fitil çok kullanılırdı. Nitekim Gi-rit seferinde Kandiye kuşatması esna-sında elli kadar lağım kazılmış, patlayı-cıları ateşlemek için bol miktarda fitil harcanmıştı.

Top imalinde fitilin konacağı kanalın, alabileceği barutun miktarı ile (barut hak-kı) uygunluğuna dikkat edilirdi. Bu ka-nala fitil yeri denirdi. Topu ateşlemek için önce fitili tutuşturmak gerekirdi. Topun barut hakkı (yemleme barutu) haz-neye doldurulduktan sonra fitil takılır, fitili ateşlemek için fitil sıırı kullanılır-dı. Bu sıırk, demirli ucunun kenarına fi-til sarılmış bir değnekten ibaretti.

Osmanlılar'da ilk geliştirilmiş fitilli tü-fekler "arkebüz" adıyla anılmış, daha son-ra "fitilli musket" denilen tüfekler kul-lanılmaya başlanmıştır. Bunların de-ğişik bir modeli fitilli metris tüfekleridir. Kapsülün icadı ile fitilli tüfekler yavaş yavaş yerini kapsüllü tüfeklere bırak-mış ve kapsülün toplarda da kullanıl-ması ile fitil harp malzemesi olarak öne-mini yitirmeye başlamıştır.

Mum, kandil veya lambaya konulan bü-külmüş pamuk ipine de fitil denmektedir. Ayrıca fitil ağırlık ölçüsü olarak kullani-lan dirhemin kesirlerindendir. Dirhemin dörtte birine denk (bk. DÂNEK), dengin dörtte birine kırat, kıratın dörtte birine fitil denirdi. Fitilin de kesirleri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Lugatı, III, 611-612; BA, MD, nr. 5 (An-kara 1994), hk. 566, 1016, 1428; nr. 90, 154; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Mü-essesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 229; Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: 1299-1523* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 323; Selânikî, *Tarih* (İşşirli), II, 705; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 469; Silâhdar, *Tâ-rih*, I, 481; II, 534; Hezârfen, *Telhisü'l-beyân*, Leningrad Orient Institute, nr. 357, vr. 77b; Câ-bî Ömer Efendi, *Tarih* (haz. Mehmet Ali Bey-han, doktora tezi, 1992), İÜ Ed.Fak. Genel Ki-taplığı, nr. TE 9, s. 49; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, II, 3, 4, 117, 131; Halil İnalcık, "The Socie-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War Tecnology and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry - M. E. Yapp), London 1975, s. 195-217; V. J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullam-lan Harp Malzemesinin Kaynakları" (trc. Sa-lih Özbaran), *TED*, sy. 3 (1973), s. 39-40; a.mlf., "Bârûd", *EI²* (İng.), II, 1061; Mevlut Uzun, "Fi-tilli Tüfekler", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimar-lık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, II/7, İstanbul 1976, s. 27-29; Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osm.Ar.*, VI (1986), s. 84, 90, 129, 131, 133, 135; Pakalın, I, 632-633; Celâl Esad Arse-ven, "Fitil", *SA*, II, 594; "Silâh", *a.e.*, IV, 1810, 1812, 1813.

MÜCTEBA İLGÜREL